

Opponensi vélemény
Cser András *Aspects of the Phonology and Morphology of Classical Latin*
című akadémiai doktori értekezéséről

1. Cser András akadémiai doktori értekezése 12 fejezetet foglal magában, továbbá két appendixet és a felhasznált szakirodalom jegyzékét. Az 1. fejezet a *Bevezetés* (1–9). A 2. *A szegmentális leltár* (10–41). A 3. *Az egyszerű formák fonotaktikája* (42–68). A 4. *A mássalhangzókat érintő folyamatok* (69–87). Az 5. *A magánhangzókat érintő folyamatok* (88–107). A 6. *A klasszikus latin ragozási morfológiája* (108–135). A 7. *A szótagstruktúra átszervezése* (136–143). A 8. *A prefixumos formák fonológiája* (144–175). A 9. *A perfektív reduplikáció és a tökezdő mintázatok* (176–182). 10. *A folyékony hangok fonológiájáról* (183–193). A 11. *A gn-kezdetű tövek kérdése* (194–205). És végül a 12. fejezet, amelynek címe: *A kutatási eredmények összegezése* (206–207). Ezt követi az 1. appendix *A mássalhangzók szöveggyakorisága* címen (208–210) és a 2. appendix, amelynek címe: *A disszertációban említett szerzők és művek* (211–214). Az értekezést a felhasznált szakirodalom jegyzéke zárja le (215–223). A fenti áttekintésből jól látható, hogy az értekezés kellő terjedelemben fejt ki témáját, és fejezetei szerves egységet alkotnak. Cser András a klasszikus latin nyelv fonológiájának súlyponti és lényeges kérdéseit tárgyalja. Gondolatmenetei megértését szemléletes ábrákkal és táblázatokkal segíti elő. Ugyanezt a célt szolgálja a rövidítések és a szimbólumok jegyzéke (V–VII).

2. A *Bevezetés* című első fejezet rendkívül fontos ez egész disszertáció megértése szempontjából. Cser András először kutatásainak céljait és területét körvonalazza: a klasszikus latin szegmentális fonológiájának szinkrón leírását kívánja adni, kiegészítve a morfológia azon aspektusaival, amelyek interakciót folytatnak fonológiai struktúrájukkal. Nemcsak a leírás a célja, hanem az is, hogy a leírt mintázatokkal és folyamatokkal, kutatásainak új eredményeivel a fonológia elméletét is gazdagítsa. Munkájának további célja, hogy felölelje a teljes szegmentális fonológiát, beleértve a mintázatok és a folyamatok, a szótagstruktúrát és változásait; de a prozódia kérdéseit, a szóhangsúlyt és az intonációt nem kívánja tárgyalni (1).

A korábbi kutatással kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a kutatók a 19. századtól kezdve diakrón szempontból vizsgálták a latin fonológiát, a szinkrón szabályosságokkal csak úgy foglalkoztak, mint a diakrón változások következményeivel. Mások a latin kiejtés rekonstrukciójára koncentráltak, s közben csak mellesleg érintették a latin nyelv hangrendszerét. Újabb munkák bár a prozódiaira koncentráltak, de ezzel kapcsolatosan foglalkoztak a szótagstruktúrával, a magánhangzók hosszúságával, a fonotaktikával, nagyrészt a hangok egymásutánosságával strukturalista módszerrel, Zirin 1970, Pulgram 1970, Ballester 1996, Lehmann 2005 stb (2). Saját kutatásaira rátérve megjegyzi, hogy már másfél évtizede vizsgálja a latin fonológiát, és habilitációs értekezését is e témakörből írta: a mássalhangzók fonotaktikájáról. Korábbi kutatásait a jelen disszertáció előkészületeinek tekinti. Valóban az egyik ilyen jellegű tanulmányát a tekintélyes *Glotta* című folyóiratban tette közzé 1999-ben *Diphthongs in the syllable structure of Latin* címen. Ettől kezdve folyamatosan publikált e témakörből angol és magyar nyelven egyaránt. Például *A latin labioveláris fonológia elemzéséhez* című tanulmányát *Nyelvtudományi Közleményekben* adta ki: 109 (2013) 337–354 stb.

Értekezésének tárgya a latin nyelv a klasszikus korban; a klasszikus latin nyelv nem egy nyelvet jelent önmagában, hanem egy nyelv egy változatát: a késő köztársaság és a kora császárság római elitjének beszélt és írott nyelvét, azt a latin változatot, amely a Kr. e. első és a Kr. u. első században jött létre standard formában, és egy hatalmas irodalom hordozójává vált, amelyet az iskolai tanítás közvetített évszázadokon keresztül (3).

A Kr. e. 3. és 2. század íróinak latin nyelve olyan fonológiai, grammatikai és lexikai sajátosságokat hordozott, amelyeket vagy a spontán nyelvi fejlődés, vagy Cicero és Caesar nyelvemlék-alkotó tevékenysége iktatott ki az 1. század nyelvhasználatából. A másik irányban a végpontot még nehezebb megállapítani, de általában a Kr. u. első két századra tehető, „az ezüstkor”-ra vagy „a klasszikus utáni korszak”-ra, de inkább irodalmi, mint nyelvészeti kritériumok alapján (3–4). Ezt az irodalmi nyelvet standardizált formában örökítették tovább írott formában. Természetesen az élő nyelv változott, de a művelt és iskolázott emberek ezen a klasszikus latin nyelven próbáltak írni egészen a 6. századig, annak ellenére, hogy fontos nyelvi változások zajlottak le a ebben az időben, például a hosszú és rövid magánhangzók különbsége megszűnt, és végbement a koronális és a veláris hangok palatalizációja. Ezeket a nyelvi változásokat nem engedték érvényesülni az írott nyelvben, így az írott és a beszélt latin nyelv között óriási szakadék jött létre az 5–6. századra; e korszak beszélt nyelve a vulgáris latin..

Az értekezés nyelvi adatai a Brepols Corpus digitalizált latin szövegein alapulnak. Adatait Cser András a Kr. e. 100 és a Kr. u. 400 közötti időszakból válogatta. De vett át példákat korábbi és a későbbi korokból is, ha azok fonológiailag érdekesek és relevánsak voltak, ám általános jellegű megállapításaiban eltekintett tőlük. Eltekintett azoktól a kölcsönszavaktól is, amelyek még nem asszimilálódtak, például az olyan *pn-* kezdetű görög terminus technikusoktól, amelyeket Vitruvius *De architecturájában* vagy Plinius *Naturalis historiájában* találhatók (4).

A mássalhangzók szöveggyakoriságának vizsgálata céljából összeállított egy korpuszt, amely 191 025 szóból áll. E korpuszt a Kr. e. és Kr. utáni első század prózáíróinak és költőinek szövegeiből válogatott össze. Ezen szerzők nevét és műveit így közli az első appendixben: *Res gestae divi Augusti*, Iulius Caesar: *Commentarii de bello civili*, Cicero: *Brutus*, *De legibus*, *Pro Archia poeta* és *Pro Quinctio*, Ovidius: *Amores*, Persius: *Saturae*, Sallustius: *Bellum Catilinae*, Statius: *Silvae* és Vergilius: *Georgica* (208). A másik korpusz, a „költői korpusz”; ezzel az elnevezéssel utal Lucretius, Catullus, Vergilius, Horatius, Propertius, Tibullus, Ovidius, Silius Italicus, Persius, Lucanus, Martialis, Valerius Flaccus és Iuvenalis költők teljes korpuszára (5).

3. A szegmentális leltár című 2. fejezet témája a mássalhangzók és a magánhangzók osztályozása. Először a mássalhangzókat osztályozza, majd felsorolja őket kiejtésükkel együtt; kiejtésüket példákkal szemlélteti. Ezután megoszlási szabályaikat vizsgálja egyszerű formákban, majd következik a labiovelárisok kérdése, ezeknek gyakorisága, fonetikai tulajdonságaik, kettőzésük, pozíciós megszorításaik stb (10–28). Majd a magánhangzók osztályozása következik, felsorolásuk kiejtésükkel együtt, példákkal szemléltetve. Külön tárgyalja a nazális magánhangzókat, a diftongusokat, a hiátust (hangűrt), végül fonológiai reprezentációjukat (29–41).

Az egyszerű formák fonotaktikája című 3. fejezetet *Bevezető megjegyzéseiben* jelzi a szerző, hogy az egyszerű formák mássalhangzós fonotaktikáját részletesen elemzi olyan keretben, amely a hangzósság és a szótag mint strukturális egység köré szerveződik. Három lényeges pont van e téren: 1. A szótagstruktúra, különösen annak az eleje és a vége, ahol a mássalhangzók helyezkednek el, és az a mód, ahogyan a zengősségi vagy hangzóssági hierarchia (*Sonority Sequencing Principle*) megmutatkozik. 2. Azok a szabályszerűségek, amelyek a mássalhangzók megoszlását irányítják az egyszerű formák heteroszótagos csoportjaiban, és az a mód, ahogyan a szótagillesztési törvény (*Syllable Contact Law*) érvényesül. 3. A hangzósság interakciója az artikuláció helyével, amit a szerző helyfeltételnek és elágazódásainak nevez. A szerző elfogadja a hagyományos hierarchikus szótagstruktúrát, amely kezdetből, magból és befejezésből (*coda*) áll. Ez struktúra természetes módon igényli a metrikai kitérőt, amely a szótagstruktúrán alapul. Végül következik a mássalhangzócsoporthoz

(*clusters*) bemutatása (45–53). A fejezetet a mássalhangzócsoportok elemzése zárja le (54–68).

A mássalhangzókat érintő folyamatok című 4. fejezet e folyamatokat mutatja be. A tárgyalás nem korlátozódik az egyszerű alakokra, bár a prefixált alakokat a 8. fejezetben fogja részletesen vizsgálni, de azért ebben a fejezetben is szóba kerülnek. A fejezet részletesen tárgyalt témái a következők: 1. Az érintkező hangasszimiláció (69–71). 2. Az *s* elvesztése zöngés mássalhangzók előtt (71–72). 3. A *t* teljes asszimilációja *s*-szel (73–76). 4. A *degeminatio*, a kettőshangok egyszerűsödése (77–87).

A magánhangzókat érintő folyamatok című 5. fejezet azokat a váltakozásokat tárgyalja, amelyek a magánhangzókkal kapcsolatosak a klasszikus latinban. A fejezet három része bemutatja a kvalitatív váltakozásokat, a magánhangzó – zéró váltakozásokat, és a hosszúsági váltakozásokat. Az 1. alfejezetben a magánhangzó minőségének váltakozásait mutatja be: az ólatin gyengülést, a szinkrón váltakozásokat a rövid magánhangzók között (88–95), a magánhangzó – zéró váltakozásokat (95–98), és végül a hosszúság váltakozásait (99–107).

A klasszikus latin ragozási morfológiája című 6. fejezet a nominális és a verbális ragozási rendszerben az allomorfiának azon bonyolult mintázatait vizsgálja, amelyek az igék négy csoportba és a névszók öt csoportba való osztályozásának alapját képezik. A vizsgálódás célja, hogy olyan átfogó és rendszeres leírást adjon, amely egyértelmű és fontos bepillantást tesz lehetővé a fonológia és a morfológia közötti kapcsolatba. Bizonyított tény, hogy azt a nyilvánvaló változatosságot, amely a ragozási rendszerben megmutatkozik, vissza lehet vezetni egy bináris allomorfia azon mintázataira, amelyeket a tövégi szegmens határoz meg. Ez a meghatározó feltétel – úgy látszik – a zöngességi skála funkciója, ami semmi más – hangsúlyozza Cser András –, mint a magánhangzós skála hangzóssága (*sonority*, 108). E témakörben rendkívül fontos az érintkezés, a szomszédosság (*contiguity*), nélküle a skála nem lehetne deskriptív.

Az átszótagolás című 7. fejezetben a szerző a szótagstruktúra újjászervezését írja le a morfémahatárokon és a szóhatárokon. E fejezetben a skandálás kérdéskörét is tárgyalja. A témáját a következő alfejezetekben fejti ki: 1. A szótagstruktúra átszervezése a prefixumos tövek határain (136–137); 2. A szótagstruktúra átszervezése a szóhatárokon (137–143).

A prefixumos alakok fonológiája című 8. fejezetben a prefixumos alakok sajátosságainak számbavétele után felsorolja a prefixumokat, majd következnek a magánhangzóra végződő prefixumok és a *prae-*. Ezután az *r*-re, a nazálisra, a koronális zárhangra és a *b* hangra végződő prefixumok kerülnek sorra. A fejezetet az *Általánosítások* című alfejezet zárja le, amelyen a kombinatorikus megszorításokat, az asszimilációkat, a nem asszimilációs allomorfiát és a prefixumos variáció természetét vizsgálja (144–175).

A perfektív reduplikáció és a tőkezdő mintázatok című 9. fejezet elején megjegyzi, hogy ebben a fejezetben nagyobb hangsúlyt fektet a diakróniára, mint e munka többi fejezetében. E megállapítás után az alábbi alfejezetekben vizsgálja a perfektív reduplikáció jelenségét. 1. Perfektív reduplikáció a latinban (176–179). 2. A tőkezdő mintázatok (176–181). 3. Következtetés (182).

A likvidák fonológiájáról című 10. fejezet célja az, hogy közelebről vizsgálja meg a latin likvidák kérdését (*-alis/-aris* képző és a *rotacizmus* [s] > [r]), továbbá szélesebb kontextusban helyezze az előfordulási megszorításokat. Témáját a következő alfejezetekben részletezi: 1. A likvidák előfordulásáról általában (183–184). 2. Az *l*-re vonatkozó megszorítások (184). Az *-alis/-aris* allomorfia: *adatok* (184–186). 3. Az *-illis/ile* végű melléknevek (188–189). 4. A nemkoronális C + V + [l] képzők (189–190). 5. Kicsinyítőképzős szavak (190–191). A fejezetet az *r*-re vonatkozó megszorítások zárják le (191–193).

A <gn>-kezdetű tövek témája című 11. fejezet azzal a megállapítással kezdődik, hogy a klasszikus latin fonológiájában a <gn> entitás rejtvénytyszerű, különösen szókezdő pozícióban. Rekonstruálható történetének világos kezdő- és végpontja van. A protoindoeurópai <gn>-nel kezdődött, és a latin <n>-nel végződött. Ezután a <gn>-t az egyszerű alakokban vizsgálja, majd a <gn>-nel kezdődő töveket veszi sorra (165–203), végül a problematikus szavakat tekinti át (203–204). A fejezetet rövid végkövetkeztetéssel zárja le (204–205).

4. A *kutatási eredmények summája* című 12. fejezet elején a szerző így összegezi akadémiai értekezésének célját és annak eredményeit:

„E befejező fejezet célja, hogy összegezze azokat a pontokat, amelyeket saját eredeti kutatásaimból származó eredményeknek tekintek: a klasszikus latin fonológiájának első teljes leírását autoszegmentális keretben, amely elektronikus adatbázison alapszik. Ezen eredmények egyike-másika már előre látható volt korábbi publikációimban, de éppen ezekben az esetekben gyakran újraértelmeztem az evidenciát, revideáltam saját feltételezéseimet, más következtetésekre jutottam, és többféle módon javítottam elemzéseimet” (206). Ezen megállapítás után kilenc pontban sorolja fel akadémiai doktori értekezésének új eredményeit.

Az 1. a szegmentumkészlettel kapcsolatos: mindezidáig a legalaposabb összefoglaló elemzése a kontúrszegmentumoknak.

A 2. a szótagszerkezetet illeti: átfogó leírás, amely az extraszillabikus [s]-t és szótagvégi félhangzókat feltételez, továbbá megfogalmazza a hely-feltételt.

A 3. a mássalhangzós és a magánhangzós folyamatok tisztázása, például a latin rotacizmus fonológiai magyarázata a jegyek összeférhetetlensége alapján.

A 4. az inflexiók morfológiával kapcsolatos, például a névszói és igei inflexió egyesített leírása, vagy az allomorfiákat kiváltó fonológiai környezetek pontos jellemzése.

Az 5. az átszótagolást illeti: az egy verssoron belül rövid magánhangzóra végződő szó és extraszillabikus [s]-szel kezdődő szó szekvenciájának kerülésére adott fonológiai magyarázat.

A 6. a prefixáció tisztázása, például a hangzósság (szonoritás), a képzési hely és a hasonulások összefüggéseinek megragadása.

A 7. a perfectumi reduplikációval kapcsolatos: például a reduplikáló igék csoportjának fennmaradására adott magyarázat.

A 8. a likvidákat illeti: például az *-alis/-aris* allomorfia fonológiai környezeteinek pontos leírása.

Végül a 9. <gn>-kezdetű tövek tisztázása; például a *prefixált* «gn»-kezdetű tövek kronológiai rétegeinek azonosítása.

5. E kiváló disszertációhoz négy kritikai megjegyzést fűznék. a) Nem teljesen világos számomra, hogy az első ábrán, amelynek címe „A klasszikus latin mássalhangzók és kiejtésük”, miért szerepel a *j* a koronálisok között (11). Véleményem szerint a *j* nem koronális, hanem dorzális; vö. Gósy Mária: *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest 2004, 40. Más felfogás szerint a *j* *approximans*, közelítő hang. „A közelítőhang akadályhang, tehát mássalhangzó, de képzését és akusztikumát tekintve közelít a magánhangzókhoz.” Vö. *A magyar nyelv könyve*. Nyolcadik kiadás. Főszerkesztő A. Jászó Anna. Trezor Kiadó, Budapest 2007, 110.

b) Cser András akadémiai doktori értekezésében több olyan nyelvi jelenséget tárgyal, amely szorosan kötődik a latin verseléshez, illetve a latin ékesszóláshoz, például a hiatus (a hangűr, 37–38), a magánhangzók hangzóssága (88–107), a mássalhangzók szöveggyakorisága (208–210). Disszertációjának publikált változatában több figyelmet szentelhetne az említett nyelvi jelenségek esztétikai vonatkozásainak. Például egy szónok kvalitásának fokmérője volt, hogy kerülte-e a hiatus vagy sem; a latin költészetben pedig a magánhangzók és

mássalhangzók milyenségének és gyakoriságának hangfestő funkciója is van. Vö. L. P. Wilkinson: *Golden Latin Artistry*. Bristol Classical Press, Bristol 1985, 3–83.

c) Fontos és érdekes lenne külföldi kutatók számára, ha Cser András elhelyezné saját kutatásait a magyar fonológiai kutatások között. A fonológiának milyen irányzatait művelték, vagy művelik a magyar kutatók, például Laziczus Gyula, Vértes O. András, Szende Tamás, Kornai András, Siptár Péter és Gósy Mária, és hogyan viszonyul saját kutatási módszere az ő kutatási módszereikhez. Ez a kiegészítés lehetővé tenné, hogy a felhasznált szakirodalom jegyzékében több magyar kutató idegen nyelvű publikációja szerepelne, és így a külföldi kutatók teljesebb képet kapnának a magyar fonológiai kutatásokról. Különösen hiányolom Siptár, Péter, Törkenczy, Miklós: *The Phonology of Hungarian*. Oxford. Oxford Univ. Press, England 2000 című könyvét.

d) Cser András disszertációjának második appendixében felsorolja a szövegében említettek szerzőket és műveket először ábécé-, majd kronológiai sorrendben. A *Rhetorica ad Herennium* keletkezési idejeként az *early 1st c. BC*-t adja meg (212, 213). E retorika keletkezési idejét ma már pontosabban lehet tudni: Kr. e. 86 és 82 között. Ezért azt javaslom, hogy a kronológiai listában közvetlenül Cicero előtt szerepeljen. Cicero ugyanis – véleményem szerint – *De inventione* c. művében merített a *Rhetorica ad Herennium*ból; vö. Tamás Adamik: *Basic Problems of the Ad Herennium: Author, Date, its relation to the De inventione*. Acta Ant. Hung. 38 (1998) 267–285.

6. Természetesen fenti három kritikai észrevételem nem kisebbíti e kiváló akadémiai doktori értekezés tudományos érdemeit és eredményeit. Cser András *Aspects of the Phonology and Morphology of Classical Latin* című akadémiai értekezésének témaválasztása fontos és aktuális. Forrásai jól körül vannak határozva és megbízhatók, a feldolgozás módszerei újak, és megfelelnek a modern nyelvtudomány legújabb követelményeinek. És, ami a legfontosabb, Cser András disszertációjával megszületett a klasszikus latin nyelv szinkrón szegmentális fonológiájának egyik leggazdagabb, legárnyaltabb angol nyelvű modern és mégis klasszikus kézikönyve, amely nagy érdeklődésre tarthat számot a modern nyelv- és irodalomtudományban. A disszertációban felhasznált szakirodalom jegyzéke szerint Cser András az angol, francia, német, spanyol és olasz nyelven választott témájáról írt nemzetközi szakirodalmat alaposan áttanulmányozta, kritikailag átvizsgálta, és úgy használta fel saját értekezésének elkészítéséhez. A fentiek alapján melegen ajánlom a bíráló bizottságnak és az MTA Doktori Tanácsának, hogy Cser András *Aspects of the Phonology and Morphology of Classical Latin* című akadémiai doktori értekezését nyilvános vitára bocsátani szíveskedjék.

Budapest, 2016. október 5.

Adamik Tamás,
az MTA doktora